

УДК 591.5(477.41/.42)

XVI ТЕРІОЛОГІЧНА ШКОЛА-СЕМІНАР «ДИНАМІКА ПОПУЛЯЦІЙ ТА ХИЖАЦТВО» (ПОЛІСЬКИЙ ЗАПОВІДНИК, 2009)

Віктор ПАРХОМЕНКО, Ігор ЗАГОРОДНЮК

*Поліський природний заповідник, с. Селезівка, Овруцький р-н, Житомирська обл., 11122, Україна
Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Оборонна 2, 91011, Луганськ, Україна
E-mail: komahytartahy@ukr.net, zozzag@ukr.net*

XVI Теріологічна школа-семинар «Динаміка популяцій та хижацтво» (Поліський заповідник, 2009). — Пархоменко В., Загороднюк І. — Представлено розгорнутий звіт про роботу 16 школи-семинару 2009 року в Поліссі з інформацією про учасників, програму, доповіді та круглі столи. У роботі школи взяли участь 64 учасники з 37 організацій та установ. У програмі школи були лекційні заняття, доповіді за поточними дослідженнями, тематичні круглі столи, а також майстер-класи та теренівні заняття. Всі події школи описано у хронологічному порядку. Представлено резолюцію.

Ключові слова: Теріологічна школа, школа-семинар, динаміка популяцій, хижацтво.

The XVI Theriological school-seminar “Dynamics of populations and predation” (Polissian Nature Reserve, 2009). — Parkhomenko V., Zagorodniuk I. — Detailed report about work of 16 workshop (2009) in Polissia is presented, with information about participants, program, reports and round tables. In the workshop there were 64 participants from 37 organizations and institutions. Program of workshop included lectures, reports about current investigations, thematic round tables, master-classes and field trainings. All items of school are described in chronological order. Resolution of workshop is presented.

Key words: Theriological school, workshop, dynamics of populations, predation.

Загальна інформація

Школа-семинар Українського теріологічного товариства НАН України 2009 року була присвячена темі «Динаміка популяцій та хижацтво». Місце проведення — Поліський природний заповідник; дати — 26–31 жовтня. Зібралися спеціалісти та студенти-теріологи з різних областей України та суміжних країн. Офіційними організаторами XVI Теріологічної школи виступили Українське теріологічне товариство НАН України та Поліський природний заповідник. Докладна інформація про організацію Школи-2009 була заздалегідь викладена на сайті Українського теріологічного товариства (Теріологічна..., 2009).

Учасники

У школі-семинарі 2009 року взяли участь 64 учасники з більшості областей України, а також постійні учасники останніх шкіл з Білорусі. Всього було представлено 37 організацій. З них: вузи — 14, науково-дослідні установи — 9, установи природно-заповідного фонду — 10, санітарно-епідеміологічні станції — 3, ЗОШ — 1. Зокрема, у числі цих організацій:

Вищі навчальні заклади (вкл. біостанції) — 14 установ: Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Кримський агротехнологічний університет НАУ (Південна філія НУБіП, Сімферополь), Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Національний лісотехнічний університет України (Львів), Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет біоресурсів та природокористування України (Київ, вкл. ННІ лісового і садово-паркового господарств), Ніжинський державний педагогічний універ-

ситет, Одеський національний університет ім. І. Мечникова, Сумський державний педагогічний університет, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Харківський національний університет ім. В. Каразіна.

Фахівці з 9 науково-дослідних установ: ГНПО «НВЦ НАН Білорусі з біоресурсів» (Мінськ), Державний природознавчий музей НАН України (Львів), ДСНВП «Екоцентр» (Чорнобиль), Зоологічний музей Національного науково-природничого музею НАНУ, Інститут зоології НАНУ ім. Івана Шмальгаузена НАНУ, Інститут екології Карпат НАНУ, Інститут ядерних досліджень НАНУ (Київ), Міжнародна радіоекологічна лабораторія (Славутич), Черкаська дослідна станція звіроводства і мисливствознавства.

Представники 10 установ природно-заповідного фонду: Березинський біосферний заповідник, Поліський природний заповідник, Дніпровсько-Орільський природний заповідник, Чорноморський біосферний заповідник НАН України, Національні природні парки: «Подільські Товтри», «Святі Гори» та «Гомільшанські ліси» (Харків), «Нижньодністровський» (Одеса), Регіональні ландшафтні парки «Деснянський» та «Міжрічинський» (Чернігівська обл.).

Також були фахівці з кількох державних установ: Харківська, Вінницька і Кримська республіканська санітарно-епідеміологічні станції), Снятинська СЗШ (Львівська обл.).

Місце проведення

XVI Теріологічна школа-семинар проходила на території садиби Поліського природного заповідника, що в с. Селезівка Овруцького району Житомирської області.

Учасники школи-семинару опинилися у північно-західній частині Житомирського Поліся України у межиріччі р. Уборти та її притоки — р. Болотниці; на межі Українського кристалічного щита та Прип'ятської низовини. Це край соснових лісів, мезотрофних та оліготрофних боліт, де охороняється багато видів рідкісних тварин та рослин.

Робочі засідання відбувалися у конференц-залі двоповерхової будівлі адміністративного корпусу. Учасники були поселені у 2 гуртожитках та у 3 гостьових будинках.

Тематика

Основній темі XVI Теріологічної школи «Динаміка популяцій та хижацтво» були присвячені доповіді та круглі столи впродовж п'яти робочих днів. Цю тему було запропоновано за підсумками дискусій на попередній XV школі в Канівському заповіднику. Упродовж семінару теріологи обговорювали вказані питання — динаміка популяцій, хижацтво, методи польових досліджень, а також актуальні питання охорони фауни та поточні теріологічні дослідження. Окрім того, було обговорено проект нового видання «Червоної книги України» та тему ведення електронних баз із результатами обліків та їхньої статобробки.

Програма теріошколи включала вже традиційні та нові круглі столи, такі як «HELP» (Моніторинг та охорона великих хижих), «SICISTA» (Обліки та ідентифікація дрібних ссавців), «УЦОК» (Український центр охорони кажанів), «UNGULATA» (Проблеми охорони великих трав'яних), «ФОТОТЕХНІКА» (Техніка фотозйомки).

З великим успіхом відбулася сесія «Нові імена» та конкурс студентських робіт, в яких взяли участь студенти, магістранти та аспіранти з Києва, Харкова, Сум та Поліського заповідника. У котрий раз відбувся яскравий фотоконкурс «Тварини в об'єктиві», з призами. Протягом всіх робочих днів функціонував «Інформаційний ярмарок», на якому відбулася презентація низки нових видань, а учасники школи могли придбати нову зоологічну літературу та видання Українського теріологічного товариства та Поліського заповідника.

Хроніка роботи Теріошколи

Робота школи проходила в традиційному режимі трьох щоденних сесій — дообідньої, пообідньої і вечірньої. Дообідні сесії буди наповнені доповідями лекційного типу, післяобідні — доповідями за результатами поточних досліджень, вечірні сесії проходили у формі двох

паралельних круглих столів. Четвертий день було присвячено екскурсії по Поліському заповіднику з відвіданням найбільш цікавих ландшафтів. П'ятий, окрім доповідей, включав фотоконкурс, підведення підсумків роботи школи та конкурсу праць студентів і аспірантів.

Перший день (26 жовтня)

Перший день традиційно розпочався зустрічами, реєстрацією та поселенням учасників. Незважаючи на складну і далеку дорогу до заповідного куточка Житомирщини, ввечері зібралася більшість учасників і було урочисто відкрито XVI Теріошколу. Установча сесія розпочалася з привітання від директора Поліського заповідника Сергія Жили та розповіддю про край, де опинилися учасники — особливості його флори та фауни, а також історію та етнографію. Продовжив привітання голова Теріологічної школи Ігор Загороднюк з темою про життя Теріологічного товариства від 15 до 16 школи та важливі події попередніх шкіл. Увечері відбулися традиційні спілкування та знайомства «Зустріч через рік».

Другий день (27 жовтня)

Вранці, незважаючи на дощ, було проведено етнографічну екскурсію по с. Селезівка (про особливості життя поліщуків) та ознайомлення з особливостями фауни та флори у Музеї заповідника (в будівлі центральної садиби), яку провів Сергій Жила.

Після невеликого відпочинку була розпочата перша сесія установчими лекційними доповідями циклу «Динаміка популяцій та хижацтво». Першим виступ зробив Ігор Загороднюк з презентацією установчої лекції «Динаміка популяцій та хижацтво».

Наступні доповіді були більш вузької тематики, проте аніяк не менш цікавими — «Динаміка популяції великих хижих ссавців Полісся та вплив хижаків на копитних» (Сергій Жила), «Організація моніторингу: методологічні питання (попередня тема)» (Денис Вишневський), «Хижацтво як форма взаємин організмів в природі. Хижаки в Криму» (Ігор Євстаф'єв), «Регуляція рождаємості во внутріпопуляційних групуваннях деяких млекопитаючих» (Володимир Лобков). Остання доповідь — «Дискретная модель динамической системы отношений в сообществе мышевидных грызунов» (Олександр Зоря). Ця сесія налаштувала всіх учасників семінару на подальше постійне обговорення винесених у назву семінару тем.

У другій половині дня розпочалася наступна, друга сесія — «Динаміка популяцій ссавців». Відкрила сесію Зоя Селюніна з доповіддю «Динаміка чисельності дрібних ссавців у Чорноморському біосферному заповіднику». Наступні теми стосувалися динаміки популяцій представників родини Cervidae на території НПП Гомольшанські ліси (Євген Скоробогатов), динаміки популяції зубра на Волині (Андрій Сагайдак). Велике зацікавлення отримала доповідь Миколи Роженко про заселення шакалом півдня України, в якій, окрім поданих досліджень, презентовано відео про польові дослідження цього інвазійного виду.

Після невеликої перерви доповідав білоруський науковець Олександр Каштал'ян про історію досліджень та багаторічну динаміку бобра у Березинському заповіднику. Наступні доповіді стосувалися ссавців ще більш віддалених регіонів — про сивуча на Курилах розповіла Оксана Савенко, а про охорону ссавців у Туркменістані — Марина Судакова.

Наступна доповідь, Ігоря Євстаф'єва та Миколи Товпинця, включала цікаві та ретельні статистичні матеріали по гризунам Криму. Попередньо були обговорені окремі питання щодо ведення електронних баз та їхньої статистичної обробки засобами програми "Excel". Остання доповідь — Ігоря Загороднюка (співавтори В. Кузнецов та О. Фастов) — була присвячена багаторічним змінам чисельності дрібних ссавців на Луганщині (за результатами аналізу бази даних Луганської обласної СЕС за останні 50 років).

Ввечері було організовано два традиційні круглих столи (КС): об'єднаний круглий стіл груп GLIS та HELP «Вибірковість хижацтва та динаміка популяцій жертв» (ведучі — Євген Скоробогатов та Микола Товпинець) та круглий стіл від груп УЦОК та HELP «Питання охорони і заповідання фауни» (ведучі — Антон Влащенко та Сергій Жила).

Третій день (28 жовтня)

Ранкова сесія «Хижацтво та система хижак-жертва». Відкрив цю сесію Альфред Дулицький з доповіддю «Вовк у Криму: протиріччя точок зору». Цікавими були і наступні доповіді — «Мікромамалії як жертви хижих птахів на сході України та вибірковість хижацтва» (Сергій Заїка), «Дрібні ссавці у живленні сипухи (*Tyto alba*) на Закарпатті» (Наталія Черемних), «Вплив кажанів на популяції жертв: огляд даних» (Володимир Тищенко), «Розмірна диференціація видів і статей у багатовидовій гільдії роду *Mustela*» (Ігор Загороднюк), «Взаємини в системі «хижак-жертва» на прикладі угруповання дендрофільних ссавців Великоберезнянського НПП» (Юлія Зізда), «Динаміка популяцій мікромамалій та хижацтво лисиці у Дніпровсько-Орільському заповіднику» (Надія Антоненко), «Видра очима людини: співіснування двох видів» (Євген Скоробогатов), «Ресурси ратичних в мисливських угіддях Івано-Франківської області: стан популяцій та використання» (Павло Хоєцький).

Четверта сесія стосувалася поточних досліджень і була розпочата А. Білушенко з доповіддю «Особенности использования рукокрылыми агроландшафтов». Наступні доповіді теж розкривали особливості фауни та екології кажанів (Олена Годлевська, Сергій Гащак, Марія Гхазалі, Антон Влащенко та ін.). Останні дві доповіді були присвячені мікромамаліям: Олександр Саварін — «Об обитании бурозубки средней (*Sorex caecutiens*) на юго-востоке Беларуси», Олена Дроботун — «Особенности каріотипів *Crocidura leucodon* та *C. suaeveolens* на території Європи (огляд даних)».

Після перерви продовжила тематику сесії доповідь А. Зайцевої «Реакції вовчка горішкового та мишака жовтогрудого на запах гнізд: власного та інших видів гризунів». Важливими доповідями у цей день були також «Сезонні зміни наземної активності сліпаків: фактори і наслідки» (М. Коробченко) та «Значення деревних і чагарникових інтродуцентів в живленні представників мисливської теріофауни в РЛП «Міжрічинський» (А. Сагайдак).

Увечері паралельно проходили два круглі столи:

1) Облік даних і моніторинг дрібних ссавців (група GLIS, ведучі — Микола Товпинець, Ігор Загороднюк). Доповідали Ігор Загороднюк, Марина Коробченко, Ігор Євстаф'єв, Микола Товпинець та ін. Окрім того, було проведено обговорення додаткової теми — про ведення та статистику в електронних базах — доповідали І. Євстаф'єв та М. Товпинець. Завдяки цьому молоді спеціалісти і досвідчені колеги мали змогу перейняти досвід від фахівців;

2) Обліки мисливської фауни та «вовчі проблеми» (група HELP, ведучі — Сергій Жила, Микола Роженко). Доповідачі — Микола Роженко, Сергій Жила, Андрій Сагайдак та ін.

Четвертий день (29 жовтня)

До 15 години була проведена екскурсія по заповіднику. Організатори — Сергій Жила та Ігор Загороднюк. Було запропоновано легкий (5 км) та складний (12 км) маршрути. Недовго знадобилося часу, щоб сформувалася дві екскурсійні групи. Учасники відвідали оліготрофні болота, меліоративні канали р. Жолобниця, чорнишеві та брусницеві соснові ліси, провели фотосесію знайдених на маршруті слідів вовка, лисиці, лося тощо.

З 16.00 розпочався круглий стіл, присвячений двом наступним темам — «Зоологічні видання» та нова «Червона книга України» (ведучі Ігор Загороднюк та Олена Годлевська), на якій обговорювали якість наукових публікацій та видань в Україні, особливості проекту нового видання «Червоної книги», продемонстрованого учасникам семінару.

В результаті складено перелік помилок «Червоної книги», які ще можна було б виправити: 1) численні помилки у наукових назвах тварин і суперечливі українські назви; 2) категорії охорони частини видів не аргументовані, а в частині випадків — помилкові (напр., зубр, хом'ячок сірий, видра річкова, низка кажанів); 3) недостатній обхват наявних даних в нарисах про види; 4) проблеми з подальшими санкціями щодо будь-яких дій з необґрунтовано внесеними до ЧКУ видами (напр., пергач пізній, тхір темний). Загальною важливою проблемою визнано відсутність конкурсу для науковців, залучених до підготовки ЧКУ, та відсутність дієвих державних програм щодо моніторингу видів, внесених до ЧКУ.

Окрім того, відбулася виставка-конкурс фотографій, у якій було обрано переможців та нагороджено призами від Сергія Гладкевича (продовження наступного дня).

Увечері продовжено засідання круглих столів за новою темою — «Дослідження та охорона кажанів» (група УЦОК), ведучі — Олена Годлевська та Антон Влащенко.

П'ятий день (30 жовтня)

Останній робочий день розпочався з Інформаційного ярмарку (ведучі Ігор Загороднюк та Олена Годлевська), де було презентовано обнови сайтів «Теріологічна школа» та «Кажан», а також найактуальніші теми теріологічного форуму. Учасники також змогли ознайомитись з новинками у виданнях зоологічної літератури. Кожен учасник круглого столу отримав CD-диски з різноманітною електронною зоологічною літературою, базою даних щодо таксономії ссавців світової фауни і копією веб-сайту «Теріошкола».

Продовжила робочий день цікава доповідь Сергія Гладкевича щодо техніки фотозйомок у природі, яка була проілюстрована авторськими фото природи та тварин з цінними порадами про використання фототехнічного обладнання до особливостей фотозйомки диких тварин. Після, в продовження теми було оголошено результати фотоконкурсу та нагородження переможців. Всі представлені фото були від людей, захоплених природою, що дало неабиякої складності для журі. Перше місце отримав Сергій Заїка (Луганськ) за фотографію соні лісової. Всі отримали подарунки від студії Сергія Гладкевича.

Конкурсну тему продовжила сесія «Нові імена», на якій свої доповіді представили студенти, магістранти та аспіранти. Призові місця зайняли Марина Калюжна (Київ) (I місце), Олександр Ковальчук (Суми) (II місце), Олександр Молодан (Київ) (III місце). З аспірантів переможцями виявились Віктор Пархоменко (Поліський заповідник) (I місце) та Оксана Шарапа (Київ) (II місце). Також у цій сесії брали участь студенти: Дмитро Голяка, Марія Міропольська, Марія Судакова, Андрій Трачук, Артем Яременко. Всі вони отримали грамоти і призи від Оргкомітету.

Потім учасники школи-семінару обговорювали та узгоджували проект резолюції школи-семінару та підводили підсумки робочих днів XVI Теріошколи.

Завершився останній робочий день традиційним Теріологічним бенкетом, дбайливо влаштованим працівниками Поліського заповідника, на якому було нагороджено переможців наукових робіт та обговорено питання щодо організації майбутніх теріошкіл.

Шостий день (31 жовтня)

Зранку колеги роз'їхалися групами, остаточно поставивши крапку у XVI школі.

Резолюція

1. Щодо зібрання загалом. Визнати роботу XVI міжнародної Теріологічної школи-семінару успішною і програму школи виконаною: у роботі школи взяли участь 64 науковці, мисливствознавці і студенти, проведено 7 сесій та 6 круглих столів. Географія учасників представлена більшістю областей України та учасниками з-за кордону (Білорусь). Рекомендовано для подальших шкіл дотримуватися 5-добової схеми проведення школи з трьома ключовими сесіями щодня, включаючи щовечірні круглі столи та окреме одноденне польове заняття.

2. Щодо доповідей та презентацій. Основними темами, яким була присвячена зустріч, стали: організація моніторингу популяцій в системі «хижак-жертва», ведення та аналіз баз даних, а серед найбільш дискутованих тем — менеджмент популяції вовка в Україні, питання охоронного статусу лося, проблеми регуляції чисельності популяції лисиці. Запропоновано практикувати надалі початкову сесію з лекційними доповідями-презентаціями за основною темою школи, в яких поєднуються теоретичні положення та практика теріологічних досліджень. Визнати ефективною роботу круглих столів у формі майстер-класів з настановними доповідями та наступним обговоренням проблемних питань.

3. Щодо Червоної книги України. Учасники школи ознайомились з проектом видання ЧКУ, і висловили підтримку необхідного рівня охорони різних груп ссавців і в той же час звернути увагу всіх колег на неадекватність категорій низки видів, щодо яких є достатня кількість даних. Також наголосили про необхідність публікацій і поширення нових даних про рідкісні види для можливості залучення таких даних у нові видання.

4. Щодо проблем ведення баз даних: рекомендувати всім колегам переводити дані обліків у електронний вигляд. По-друге, прохати колег із СЕС та біостанціонерів відновлювати та поширювати бази даних, у зв'язку з тим, що ці бази дозволяють відстежувати зміни фауни (досвід Кримської республіканської СЕС і Луганської обласної СЕС).

5. Щодо розвитку сайту теріошколи. Сайт динамічно розвивається. Створено низку персональних сторінок колег. Створено бібліографічний розділ, активно розвивалася сторінка, присвячена Ріку Зубра. Значно доповнений розділ теріологічних монографій, дисертацій та «Наша пам'ять». Ухвалено відзначити високий рівень інформаційного забезпечення колег через сайт Теріошколи, його бібліотеку, розділ «наша фауна» та форум. Наглошено на необхідності просити колег брати активнішу участь у форумі та підготовці матеріалів до сайту.

6. Щодо сторінки пам'яті колег. Відмітити важливість створення на сайті Теріошколи розділу «Наша пам'ять» (за рішенням попередньої школи), де вже розміщено 10 нарисів про провідних теріологів і краєзнавців України та суміжних країн, які внесли вагомий внесок у розвиток теріологічних досліджень та підготовки фахівців вищої кваліфікації.

7. Щодо днів звірят. Рік, присвячений зубру за рішення попередньої школи, проведений на високому рівні з достатньою кількістю інформації у різноманітних виданнях та на сайті товариства. Визнати ефективною компанію по зверненню уваги товариства на проблему охорони цього виду. Присвятити наступний рік Видрі та провести відповідну інформаційну компанію (на перспективу 2011 рік — Рік Кажана).

8. Щодо наступних шкіл. Вітати пропозицію провести наступну (XVII) Теріологічну школу-семинар у Шацькому національному парку (Волинська область) восени 2010 року. Просити колег з Львівського університету імені Івана Франка взяти турботи з її підготовки та організації. Обрати співголовами оргкомітету Ігоря Дикого та Ігоря Загороднюка. Основною темою пропонувати «Ресурси фауни та фауна як ресурс».

9. Подяки. Висловити подяку оргкомітету Теріологічної школи у складі І. Загороднюка, С. Жили, Л. Годлевської, М. Коробченко, С. Заїки, В. Пархоменка за організацію школи, а також співробітникам Поліського природного заповідника Г. Бумар та К. Панасевич за сприяння проведенні семінару та створення сприятливих робочих умов для учасників.

Джерела

- Коробченко М. XV Теріологічна школа-семинар «Проблемні види ссавців» (Канів, 2008): звіт про роботу // Праці Теріологічної школи. — Луганськ, 2010. — Вип. 10 (Моніторинг теріофауни). — С. 159–164.
- Теріологічна школа 2009 «Динаміка популяцій і хижацтво» // Теріологічна школа (веб-сайт). — 5.08.2009 р. — www.terioshkola.org.ua/ua/shkola16/shk16-main.htm